

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יג, תשכ"ב

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ביטויים מעולם הקבלה בלשוננו

עולמות לסוגיהם

הפילוסופים האריסטוטליים חילקו את הקוסמוס לשלושה עולמות: העולם העליון, העולם התיכון, והעולם התחתון, ושיכנו בעולם התחתון את השכלים הנפרדים, את הגלגלים ואת הארץ. כינויים אלה לעולמות השונים נתקיימו גם בידי הוגים יהודיים בימי הביניים, אף אם נשתנו דעותיהם על אכלוסם של העולמות (עי' למשל רד"ק בפירושו לישע' ה, ג; זוהר חדש, בראשית ט, עג; שערי אורה לר"י ג'יקטליה שער ה; ועוד הרבה). נמצא שהעולם התחתון היה בתחילה שם לעולם הארצי או לשלבים מסוימים בעולם האלוהי (כך בזוהר — לספירת מלכות). ולא באה ירידתו של עולם זה בלשוננו היום לציין חבר פושעים מבזויי החברה אלא בדרך של שאילת משמעות מ־*Unterwelt* ומקבילותיו בשאר שפות¹. בזמננו אין צריך עוד להדגים את השימוש לגנאי בעולם התחתון, משום שלשון העיתונות מלאה אותו. עד שלשימוש הראשון והמקורי דווקא נודע היום ערך סגנוני מבחין, כגון בדברי ש"ה ברגמן: "וכנגד זה

1. עי' בהערות ונוספות ל"גלגולי משמעות" של מ' אלטבאוואר,

לשוננו לעם פד (טבת תשי"ח), עמ' לא.

ביכולתו [של הצדיק] להשפיע על העולם העליון, ביחס שבינו
ובין העולם התחתון" (מבחר המסה העברית, עמ' 524).

פעמים רצונו של סופר להזכיר את עולמנו הארצי
בכינויו "המחקרי" מלשון מקורות ימיהביניים, אבל אין הוא
יכול להזדקק לעולם התחתון בגלל המשמעות הירודה
שהתגברה עליו בלשון זמננו. כאן יש בפני הכותב אפשרויות
של בחירת שמות נרדפים למושג המבוקש, ומעצם נדירותם
מובטחת לנרדפים אלה תמיד עליונות סגנונית. כבר מנדלי
בחר בביטוי הנרדף עולם השפל, שהוריש לנו אלחריזי כתרגום
לאלעאלם אלספלי שבערבית²: "ומה נשמע, רבותי, שם
בעולם השפל, בין התחתונים?" (בישיבה של מעלה), ופתחה
האפשרות להשתמש בו גם בימינו.

יש נרדף אחר למושג העולם הארצי, שסופרים מרבים
להשתמש בו גם במשמעויות אחרות: עולם העשייה. מניין שם
זה ומה הייתה דרך גלגוליו עד שנקבע לו שדה משמעויותיו
בלשון ימינו?

מוצאו של עולם העשייה אינו בפילוסופיה של ימי-
הביניים אלא בקבלה, ושם הוא מציין את העולם התחתון
שבכל העולמות, שהוא על-פי רוב העולם הארצי שלנו.
עולם תחתון זה מקומו לא במבנה שלוש העולמות, אלא
בקוסמוס המורכב מארבעה עולמות, שנקראו מתוך רמיזה
לישע' מג, ז (... ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו):

I. Efros, *Philosophical Terms in the Moreh* 'ע 2.

.Nebukim, 1924

אצילות, בריאה, יצירה עשייה, ובקיצור הרווח בספרי המקובלים: אבי"ע.

והרי דוגמות אחדות מהמקורות המובהקים:

על יסוד מאמרים בתיקוני זוהר (הקדמה דף ג ע"ב: "דעשר ספירות דאצילות מלכא בהון... מה דלאו הכי בעשר ספירות דבריאה..."; "ועלת על כלא [=אין סוף] הוא נהיר בעשר ספירות דאצילות ובעשר ספירות דבריאה, ונהיר בעשר כתות דמלאכיא ובעשר גלגלי דרקייעא, ולא אשתני בכל אתר") מסביר ר' משה קורדוברו ב"פרדס רימונים" (שער ט"ז הוא שער אבי"ע): "...האצילות הדק שהיה נעלם במקורו ואחר עלות הרצון לפניו נתגלה... ואחר האצילות הטהור והקדוש רצה ית' לברוא הויה שנית לאצילות, והיא הבריאה והיא נקראת כסא הכבוד... ואחר הכסא הזאת יצר עשר כתות מלאכים... והוא הנקרא עולם היצירה... ואחר היצירה הזאת עשה עוד עשייה, והם כל הדברים הנעשים מהתחלת נקודת העשייה, דהיינו כל הנזכר בפרטי מעשה בראשית עד נקודת התהום...; והכל נקרא בשם... עולם העשייה".

וכך אנו קוראים גם בכתבי ר' חיים ויטאל: "כבר הודעתך כי ד' עולמות הם וסדרם אבי"ע...". (שער הגלגולים, שער ח' הקדמה יח; הוצ' ירושלים דף יח ע"א). "ואין שום דבר בעולם העשייה שלא יהיה מורכב מטו"ר [מטוב ורע], קדושה וקליפה מעורבין יחד ממש" (עץ חיים, שער מח פרק ג, דף קי, ע"א); ויש בספר "עץ חיים" חלק הנקרא היכל אבי"ע, ובו י' שערים.

1 כמו כל שאר המבנים המצויים בעולם האלוהות. נהפך בקבלת האר"י גם מבנה זה של ד' עולמות לעיקרון של חלוקה פנימית בכל תחום ותחום: "והנה כל עולם ועולם מאלו הד' כלול מארבעתם, באופן זה כי בעולם האצילות אבא [מחלוקה מרובעת אחרת של העולם האלוהי: אבא, אמא, זעיר-אנפין ונוקבא] נקרא אצילות ואמא בריאה וז"א [זעיר-אנפין] יצירה ונוקבא עשייה, ועד"ז [ועל דרך זה] בכל עולם מהם" (שער הגלגולים, שם). בחלוקה סטרוקטוראלית מסובכת זו משמש אפוא עולם העשייה כתחום הנמוך ביותר של כל העולם האלוהי, אבל מכיוון שיש בו פנים רבות, ניתן לראותו כצירוף של עולמות תחתונים. מחלוקת נטושה בין המקובלים, אם נמשך תהליך האצילות (אמנאציה) מאור איך-סוף עד תחום זה, או שמא הוא נפסק בהאצלת הספירה העשירית, והעולמות התחתונים נבראו באקט מיוחד של בריאה³. על כל פנים ודאי הוא שבתמונת העולם הקבלית מקומו של עולמנו הארצי הוא בין העולמות התחתונים שבעשייה: הוא התחום השפל ביותר שבעולם העשייה, והוא נתון כליל לשלטון הרע⁴.

השמות הקבליים האלה של העולמות (בעיקר

3. ע"י תשבי, תורת הרע והקליפות בקבלת האר"י, עמ' טו.

4. תשבי, שם, עמ' סד. דומה שאין זה אלא מקרה מעניין,

שמשמעותו הפיורטיבית של "עולם תחתון" בלשון ימינו הייתה יכולה להסתבר גם כהשתלשלות התוכן הקבלי של המושג, אבל ספק אם טובעי הביטוי בעיתונותנו הושפעו ממקור זה.

אצילות ועשייה) משמשים בעברית החדשה בלשון הספרות בלבד, או בסגנון הספרותי-כביכול של חובבי מליצה. הצד השווה שבכל הופעותיהם. שהוחזרה להם משמעותם הקדם-קבלית שבדרך-הפשט: אצילות שוב אין פירושה אֶמנאציה (האצלה), אלא רום היחס (אציל), ועשייה אינה פעולה אלוהית או עולם אלוהי, אלא פעולה אנושית, פעולה סתם.

הרי מבחר דוגמות: „האגדה היונקת מעולם האצילות, עוסקת בראוי וברצוי... ההלכה שניזונית מעולם העשייה, עוסקת בקיים ובמוחזק...” (ח"ג ביאליק, הלכה ואגדה); „ניתק הקשר ההדוק בין הספרות לעולם העשייה, החברה” (ח' הזו, הרצאה בכינוס העיוני העולמי הראשון, חזות ד' תשי"ח, עמ' 102); „...ההלכה... גדורה בגדרים של עולם העשייה, של עניינים השייכים למקום זה ולזמן זה” (א' מירסקי, ספרות ישראל בימיה"ב, מהד' שכפול, תשט"ו); „תכלית היהדות היא... להשכיך משהוא מעולם האצילות בעולם העשייה (א"י השל, הצופה 14.9.58). ובסגנון של עיתונאים: „יש ויש מחלוקת בישראל. אבל מחלוקת זו שואבת בעיקר מעולם העשייה, ולא כמחלוקת... שמקורה באפס-המעש...” (עין בעין, 30.5.58).

עולם העשייה שמצאנו בכתבי מקובלים ובדברי סופרי זמננו כאחד מנוגד אפוא תמיד לעולם האצילות (ובקבלה גם לעולם הבריאה ולעולם היצירה), בין שנתפרש הניגוד ובין שלא נזכר במפורט. אבל יש שהוא, וביותר תחליפו עולם המעשה, בא כניגוד לעולמות אחרים: עולם הדיבור ועולם

המחשבה. מבנה משולש נוסף זה (מחשבה, דיבור, מעשה) הוא מרכז חשוב במחשבתו של ר' שניאור-זלמן מלאדי, בעל ה"תניא". פעמים הרבה אנו קוראים עליו ב"תניא". כגון: "ועוד יש לכל נפש אלהית שלשה לבושים שהם מחשבה דבור ומעשה של תרי"ג מצוות התורה" (ליקוטי אמרים פ"ד); "...עשר בחינות אלו הטמאות... מתלבשות בהן בשעת מעשה או דבור או מחשבה...". (שם).

לא תמיד אפשר לקבוע בוודאות, אם המקור החסידי בלבד דיו כדי למצות את כל כוונת הסופר, המעלה בכתיבתו את עולם המחשבה. שכן נוח הוא שם זה לרמוז בו גם על עניינים שמתחומי תרבות רחוקים מעולם החסידות, כגון לעולם האידיאות של אפלטון. כך, למשל, אצל רא"ם ליפשיץ במסתו על הסגנון: "...ומעתה יצא [הרעיון] לחיות חיים בעולם המחשבה, ואינו תלוי שוב בנו...". (ליפשיץ, כתבים ב', עמ' קכב). אבל העלאת השם עולם המחשבה בסמיכות לעולם הדיבור מוודאת את היניקה מן המקור הקבלי: "מעטים הרגעים העמליים בחיי היוצר, ובהם המלים מתמרות ועולות לרקיע השביעי למעלה מעולם הדיבור, היוצרים יעלו בהם על עצמם" (שם, עמ' קכא). ובמשקל הביטוי הזה כתב ליפשיץ גם צירוף חדש: "רובם של המספרים נפשם לא מעולם הסיפור" (שם, עמ' רח), כשמתברר מתוך הצמדת הנפש לאותו עולם, שכוונת ליפשיץ כאן לתוכן הקבלי של הצירוף ששימש לו דוגמה.

על עולמות קבליים נוספים בשימושי לשוננו (עולם התוהו, עולם התיקון) יש לייחד את הדיבור בנפרד.